

УДК 37 (09) (47)

Іващенко К.В.

СТАНІСЛАВ ТЕОФІЛОВИЧ ШАЦЬКИЙ: ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ

Ім'я відомого педагога, вченого та співзасновника трудової школи Станіслава Теофіловича Шацького посідає чільне місце в історії вітчизняної педагогічної думки 20 – х рр.. ХХ ст.. Він пройшов нелегкий життєвий та творчий шлях, зробив вагомий внесок в теорію та методику виховання. Педагогічні погляди С. Шацького є, актуальними і в умовах сьогодення. Тому основне завдання, яке ми прагнули досягти – висвітлити процес становлення й розвитку особистості С. Шацького та визначити основні чинники формування його педагогічного світогляду.

Дослідженням педагогічного доробку С. Шацького займалися Д. Бершадська, М. Кузін, М. Скаткін та Л. Скаткін, А. Фортунатов, С. Черепанов; окремі аспекти діяльності Шацького викладені в статтях Я. Берегового, М. Гончарова, Б. Ігнат'євої, Г. Малініна, В. Реутової, В. Семьонова.

Народився педагог у Смоленську 1 (13) червня 1878 р. в сім'ї військового чиновника Т. Шацького, діловода канцелярії Першого Невського піхотинського полку.

У 1881 р. родина Шацьких переїздить до Москви.

Суворий режим, що панував у сім'ї, пошанування керівництва, релігійність з одного боку та матеріальні нестатки з іншого - все це справило вплив на формування характеру Станіслава.

У 1888 р. – батьки віддають хлопця на навчання до 6-ї московської гімназії. Бездушне ставлення до дітей, навчання заради оцінок й отримання атестату, безглузде зубріння, система покарань та ворогуючі взаємини між учнями і вчителями тільки підсилювали його негативне ставлення до навчання. Юний С. Шацький пристрасно бажав, „до болю душевного”, аби „ненависна гімназія згоріла дотла і не потрібно було вертатися до неї та безглуздих занять”. Він писав: „Когда я учился, то постоянно чувствовал, что так, как меня учили, не надо ни учиться, ни учить. И моя педагогическая вера выросла из отрицательной оценки педагогики, примененной к себе” [5; 41-42].

1893 р. став для п'ятнадцятирічного Станіслава незабутнім. Це був період його першого педагогічного досвіду - він стає репетитором. Робота вчителя ще тоді припала йому до душі: допомагаючи учневі-першокласнику виконувати домашні завдання, Шацький намагався вслякко вплинути на духовний розвиток дитини.

Надалі він продовжував вести приватні уроки, виготовляв для занять наочні посібники, вчив своїх маленьких учнів спостерігати й мислити. Завдяки цьому досвіду С. Шацький зберіг та поглибив

протягом всього життя непереборний потяг до пошуків педагогічної правди та оптимальних шляхів виховання.

Після закінчення гімназії у 1894 р., Станіслав Теофілович вступає до Московського університету. Перші роки студентства були для митця невдалими: перехід з одного факультету на інший (спочатку вчився на математичному, потім на медичному), поки його остаточний вибір на зупинився на природничому. „Но никаких ответов на те многочисленные запросы, которые я пытался ставить для своей жизни, для своей научной работы, здесь в университетской обстановке, я не получаю”, - писав він [3; 11]. Більшість професорів, з якими спілкувався С. Шацький, дуже мало приділяли уваги життю студентства і взаємини між професорами і студентами носили формальний характер, що виражався лише у складанні заліків та іспитів.

Відраду для душі юний Станіслав знаходив у заняттях музикою та читанні художньої літератури. Маючи від природи чудовий музичний слух та голос (драматичний тенор), він водночас навчається співу у професора Московської консерваторії Мазетті. У цей час С. Шацький знайомиться з різноманітною літературою. Його улюбленими авторами стають великі гуманісти – класики, чародії дитячих душ - Л. Толстой, В. Гюго, Ч. Діккенс.

Неабиякий вплив на формування світогляду Шацького справила художня творчість та педагогічні погляди визначного російського письменника Л. Толстого. Станіслава Теофіловича приваблював цілісний підхід письменника до виховання дітей. Письменник і педагог надавав великої уваги зокрема розвитку творчих здібностей і ролі навколишнього середовища у становленні та вихованні особистості. Вивчаючи праці Л. Толстого, молодий С. Шацький глибоко цікавився самою ідеєю створення школи у сільській місцевості і вже тоді в нього зароджуються думки про те, як по - справжньому потрібно вчити та виховувати дитину, а головне - як до неї ставитись.

Головна увага приділялась всебічному та духовному розвитку дітей. „... у меня уже складывалось представление о той системе воспитания, которую нужно было бы проводить в жизни. В эту систему входили: физический труд, самостоятельность детей, тесные дружеские отношения между учителем и учениками, оказание им помощи и отсутствие учебников”, - писав він [3; 13].

У 1902 р. С. Шацький працює вихователем п'яти дітей віком від 4 до 12 років в сім'ї лікаря С. Нікольського в с. Іваньки. Саме тоді, як писав пізніше С. Шацький, у нього „зашевилась думка про правильному вихованні, про глибокому інтересі до життя кожного дитини, про створенні життєвих програм занять” [6; 42].

Саме педагогічна робота у сім'ї Нікольських сприяла тому, що у нього з'явилося жагуче бажання присвятити своє життя вихованню дітей. Він починає уважно вивчати різноманітні праці філософського, психологічного та педагогічного змісту з однією метою – оволодіти

теорією виховання підростаючого покоління. Все частіше педагог замислюється над створенням сільської школи, збудованої на зовсім новому підґрунті, із власною, оригінальною програмою та методикою навчання і виховання.

Для досягнення поставленої мети С. Шацький вирішує отримати агрономічну освіту. Він переходить з університету до Московського сільськогосподарського інституту і навчається там з 1903 по 1905 рр.

На той час в інституті відроджувались громадянські традиції: студенти поділялись за своїми політичними поглядами на групи, які потім постійно дискутували між собою. С. Шацький хоч і брав активну участь в політичному житті студентства, але не приєднався до жодної з груп, а лише пильно спостерігав за тим новим, що відбувається у студенському середовищі. Власне, навчання в інституті його не особливо приваблювало. На це була низка причин: по-перше, як і в університеті, переважали словесні методи навчання, проти яких він завжди внутрішньо опирався, по-друге – важко було уявити співіснування властивих тому часові суспільних та політичних проблем із запланованою роботою у сільській школі. У зв'язку з цим всі свої плани йому доводилось втілювати крадькома, намагаючись взяти від свого перебування в інституті все те, що стало б у нагоді в науковому та практичному відношенні.

На формування педагогічного світогляду Станіслава Теофіловича вплинули також безпосередні зв'язки з шанованими професорами - К. Тімірязевим в Московському університеті та В. Вільямсом, А. Фортунатовим, Н. Дем'яновим - у сільськогосподарському інституті, з якими він спілкувався на теми виховання, і водночас запозичував досвід їхньої цікавої та талановитої викладацької роботи зі студентами та дітьми.

Будучи ще студентом, С. Шацький натхненно вивчав праці відомих діячів педагогічної ниви, таких як І. Сеченов, П. Лесгафт, І. Павлов, К. Ушинський. Особливо великий вплив на становлення Шацького як педагога мали праці П. Лесгафта, який на його думку, був справжнім творцем російської педагогіки. Наслідуючи П. Лесгафта, Станіслав Теофілович поділяв думки вченого, зокрема погоджувався з ним у тому, що у вихованні потрібні системність та послідовність вправ із зростаючим рівнем складності. Саме це стало підґрунтям формування його педагогічного світогляду.

У 1904 р. С. Шацький намагається організувати школу ручної праці для дітей службовців та технічних співробітників сільськогосподарського інституту, але цей задум був не реалізований через нестачу коштів.

І тільки рік по тому, у 1905 р. вдалось започаткувати справу, яка дійсно його зацікавила. Вона мала суспільний характер та давала великий простір для творчості. Було створено нову на той час форму позашкільної роботи з дітьми що отримала назву „Сетльмент”, тобто осередок культурних людей серед бідного населення (задум брався з

американської ідеї, прищепленої на російські землі педагогом А. Зеленко). Сюди входили: дитяча трудова колонія з організованим у ній дитячим самоврядуванням, дитячі клуби у Москві, дитячий садок, школа, трудові майстерні для підлітків, невеличка обсерваторія. Мета російського „Сетльменту” полягала у прагненні створити сприятливі умови для навчання та виховання дітей бідних прошарків суспільства, привчання їх до самостійності в праці, прояву ініціативи, творчості та активізації розумової діяльності. Загалом, робота ґрунтувалась на глибокому взаєморозумінні між співробітниками дітьми та їхніми батьками.

С. Шацький у своїх дискусіях з колегами–педагогами неодноразово наголошував на важливості того, що діти мають усвідомлювати себе учасниками спільних ігор та занять, а не бути „окремими відвідувачами” „Сетльменту” і вважав, що найважливішою задачею є „внести в життя дітей серйозні інтереси, підходящі для дитячого віку” [8; 7]. Саме тому в систему виховання та навчання були покладені перш за все фізична праця, наукові знання, спостереження за природою, ігри, заняття у фізичному та хімічному гуртках, також читання гуртом, хорівий спів, танцювальний гурток, малювання, колективне відвідування багатьох культурних закладів: театрів, музеїв, виставок та т. ін.

До „Сетльменту” збігалась дівора, коло якої з кожним днем все розширювалось. Відповідно збільшувалась і когорта педагогів, до якої приєдналися В. Дем'янова (з 1906 р. – дружина С. Шацького), А. і К. Фортунатови, Є. Казимирова (пізніше Є. Фортунатова), Н. Кірічко, Л. Азаревич та ін.. Та із прогресуванням самої справи невпинною хвилею накочувалась підозра з боку духовенства, поліції та вчителів міських шкіл. Це призводило до неодноразових обшуків клубу і навіть короткотривалих арештів його працівників, у тому числі і С. Шацького. У цей час сетльмент уже працював напівлегально, а у 1908 р. постановою московської адміністрації був закрий зовсім, оскільки його діяльність була визнана політично небезпечною.

Для того, щоб відновити роботу з дітьми, С. Шацькому довелося докласти великих зусиль, спритності та такту. У лютому 1909 р. ним було отримано дозвіл на відкриття товариства з новою назвою „Дитяча праця та відпочинок”, але за такої умови, що там будуть виховуватись діти та підлітки віком лише до 15 років, тоді як „Сетльмент” займався ще й культурно - просвітньою роботою з дорослими. Теоретична та практична робота в товаристві обмежувалась трьома основними напрямками: дитячий садок, піддослідна школа та дитячі клуби. Це обумовлювалось тим, що як зазначив С. Шацький - „...тайный и явный надзор за этой работой был чрезвычайно усилен, и учреждение подвергалось частым обыскам, ... жить и работать приходилось в чрезвычайно трудных условиях; закрытие учреждения постоянно висело над головой” [6; 50]. Працюючи з дітьми у товаристві, С. Шацький продовжував надалі виховувати у молодого покоління свідоме, творче

ставлення до колективної праці, навчання та діяльності в галузі мистецтва.

Захоплений ідеєю створення дітям робітників умов для здорового, бадьорого та цікавого життя, С. Шацький віддає всі свої сили на пошуки нових шляхів виховання.

„У детей нет детства. Тяжесть жизни вторглась в него и разрушила. Отсюда злоба, брань, кражи, азартные игры, все – вплоть до пьянства и разврата. ... Мы стояли лицом к лицу с этим явлением, - пише С. Шацкий, - поэтому не удивительно, что хотелось искать путей, которые помогли бы дать детям необходимые для них впечатления их детской, а не взрослой жизни. Захотелось помочь детям быть детьми. Естественным путем мы пришли к таким мыслям: нужно детей хотя бы на некоторое время, вырвать из города, из той жизни, которая служит лишь интересам взрослых людей” [4; 10].

Спробою повернути дітям дитинство й водночас знайти нові шляхи виховання стала дитяча колонія „Бадьоре життя”, заснована у 1911 р. С. і В. Шацькими. Головну виховну роль у роботі цієї колонії відіграла сільськогосподарська праця та мистецтво, особливо музика.

С. Шацький намагався реалізувати виховну мету через залучення дітей до участі в трудовому житті колонії, спонукаючи їх до осмислення своєї поведінки та підкорення її інтересам колективу. Його практична педагогічна діяльність супроводжувалась уважним вивченням дітей, виявом їхніх індивідуальних інтересів, особливостей, творчих задатків, їхнім ставленням до праці, один до одного й до всього дитячого колективу.

Як результат уважного аналізу та дослідження своєї роботи з колоністами та дітьми й підлітками дитячих закладів товариства „Дитяча праця та відпочинок”, у світ виходять теоретичні праці С. Шацького в галузі виховання: брошура „Задачи общества „Детский труд и отдых”” (1909), „Бодрая жизнь” (1914), співавтором виступає В. Шацька, де гостро й обґрунтовано критикується існуюча на той час система виховання у школі та в родині. Поряд з цим висувається завдання посилити культурно – освітянську роботу. Педагог порушує проблему щодо важливості зв'язку виховання з життям й необхідності пов'язувати знання теорії із практикою навчання (праця, екскурсії, подорожі). Трудова діяльність вихованців оцінювалась ним не як навчання ремеслу, а з точки зору її глибокого виховного значення.

В основному його цікавили проблеми організації та форми трудового виховання. У зв'язку з цим, у 1910 р. С. Шацький відвідує дитячі будинки в скандинавських країнах з метою ознайомлення із практикою трудового виховання. „Тут бросилась в глаза чрезвычайная жизненная приспособленность заграничных педагогов, - писав він, - они были практичными, очень хорошими организаторами, но в то же время чрезвычайно узкими людьми. У меня были большие споры со скандинавскими педагогами относительно наказаний не только

телесных, которые тогда применялись довольно широко, но и наказаний вообще” [6; 50]. Аналогічне враження залишилось у нього і після відвідин Німеччини, Бельгії, Франції й Швейцарії (1913-1914).

Вивчаючи зарубіжний досвід, він все більше схиляється до думки, що потрібно будувати свою, оригінальну педагогічну систему виховання молодого покоління.

Вперше сформулювати ідею трудової школи С. Шацький намагався у 1917 р. „Я считал, - пише він у праці, - что трудовая школа есть по существу хорошо организованная детская жизнь, что если бы мы сумели это сделать, если бы мы сумели обслуживать детей всесторонне – и со стороны умственной и эмоциональной, то мы имели бы наиболее совершенный образец организации трудовой школы” [6; 54].

У Москві в роки імперіалістичної війни були створені так звані осередки (дитячі цілодобові садки), спортмайданчики, учнівські клуби для дітей, батьки яких були на фронті. Відразу виникала нагальна потреба в педагогічних кадрах для таких закладів. Шацький і його товариші активно включаються у підготовку молодих спеціалістів у галузі дошкільного, шкільного та позашкільного виховання, читаючи лекції на організованих ними курсах [2; 17].

Станіслав Теофілович розумів, що обмежуватись окремими навчально-виховними закладами не має ніякої потреби, тому він знову переймається ідеєю проекту, створеного ще у 1912 р., який передбачає відкриття дослідної станції, що включала б у себе основні види роботи з дітьми, починаючи з дитячого садка і закінчуючи школою II ступеня, роботу клубів, майстерень, дитячої бібліотеки та трудової колонії. У 1915 р. проект було затверджено Московською міською Думою. Але С. Шацький пішов ще далі: організував курси, що передбачали широку педагогічну пропаганду серед дорослого населення.

Так, в багатьох селищах відкрились дитячі садки, початкові школи, народні будинки для навчання писемності, де практикувалося проведення концертів, вистав, читання лекцій, бесід та ін..

Проблема поширення культурно-освітньої діяльності на той час полягала не стільки в матеріальних труднощах, скільки у тому, що більшість регіонів Росії була культурно-економічно занедбаною, домінував низький рівень сільськогосподарської праці, голод, велика смертність серед дітей та низька народжуваність. Все це та багато іншого ставало на перешкоді цілям С. Шацького. [1; 11-12]. Після жовтневого перевороту С. Шацький не залишає своїх інноваційних пошуків, намагається знайти своє місце в нових умовах

„Революционная эпоха, - писав він, - застала нас в значительной степени вышедшими из рамок узкого педагогического дела; мы создали методы изучения материалов, над которыми работают дети, установили взгляд на педагогическое дело, как на организацию детской жизни и на курсы как на организацию коллектива взрослых, работающими над

общими вопросами, и отобрали ценный материал по новому методу подготовки педагогов в процессе практической работы” [7; 21].

За кілька років було створено ряд проектів: програма об'єднання професійних шкіл та притулків, проект організації ділянки земської роботи в Калузькій губернії, перспектива загального плану роботи організації шкіл залізничних, земських та дитячої трудової колонії, на основі яких у 1919 р. було створено спільний „Проект дослідної станції народної освіти”.

С. Шацький та його однодумці вели активну пропаганду серед сільського населення, закликаючи дітей до навчання у школі, а дорослих до сприяння відкриттю якнайбільше дитячих закладів. Велика увага тут приділялась саме школі, хоча дошкільні та позашкільні форми роботи теж не залишались осторонь.

Особливої уваги надавав Станіслав Теофілович проблемам оптимальної організації дозвілля вихованців. У 1929 р., будучи членом колегії Наркомпросу, він з великим ентузіазмом працює у Краснопресненському районі Москви над розбудовою навчально-виховного закладу, що включав би в себе дитячий садок, школу, дитячу технічну станцію, фізкультурне містечко та педагогічний технікум.

У 20-30 рр. ім'я С. Шацького стає широко відомим й особливо шанованим серед вчителів та педагогічної громадськості за кордоном. Він брав активну участь у різних конгресах, відстоюючи ідею зміцнення школи та озброєння вчителя науковою методикою.

Педагогічна спадщина С. Шацького є досить вагома. Важко назвати галузь педагогічної науки та практики, у яку б він не зробив свій внесок. Ним була створена оригінальна система виховання у дитячому садку в умовах як міста, так і села; теоретично та практично обґрунтована система естетичного виховання як органічної частини виховання в цілому; зроблено вагомий внесок у розв'язання питань дидактики, вирішення проблем із соціальної педагогіки, передусім педагогіки соціального середовища.

У період з 1923-1928 рр. він написав більш ніж 20 статей, серед них: „О том как мы учим”, „Надо обучать детей умению работать”, „Что дает и может дать опытная станция для массовой педагогической работы”, „Толстой - педагог”, „Съезд школьных комитетов”, „Школа и быт деревни”, „Деревенские дети и работа с ними”, „Школа и строительство жизни” та ін. Педагог акцентує увагу на нових рисах сільського життя, навчання та виховання дітей, доцільності виховання дитини у колективі, взаємозв'язку трудової діяльності та навчання, обґрунтовується власне бачення розбудови нової школи.

З 1932 по 1934 р. С. Шацький керує Центральною експериментально-педагогічною лабораторією Наркомпросу, де досліджує питання дидактики, раціоналізації процесу навчання та проблеми виховання у школі, вивчає передовий досвід передових вчителів шкіл. Часто відвідує школи, уроки, всебічно аналізує їх, дає

цінні поради щодо проведення та поліпшення окремих видів роботи з учнями на уроках.

У лютому 1932 р. Станіслав Теофілович одночасно обіймає посаду директора Московської державної консерваторії. Разом із професорсько-викладацьким складом проводить реорганізації кафедр, переглядає зміст програм, навчальних планів. Вперше в історії консерваторії С. Шацьким була створена кафедра педагогіки, організована школа вищої художньої майстерності (аспірантура), особлива дитяча група для музично обдарованих дітей та підлітків (згодом – Центральна музична школа - десятирічка), якою керував він сам, піклуючись про всебічний розвиток маленьких вихованців. Крім того, при консерваторії була відкрита науково-дослідна лабораторія та лабораторія психологічних наук. Любов до співу надихає його на створення при консерваторії оперної студії, музичного та вокального відділення, школи військових капельмейстерів.

С. Шацький до останніх днів свого життя не припиняв своєї педагогічної діяльності. Навіть у день своєї смерті 30 жовтня 1934 р., яка настала від неочікуваного серцевого приступу, він знаходився у консерваторії.

Станіслав Теофілович Шацький зробив значний внесок у теорію та практику радянської школи. Його педагогічне кредо - зв'язок практики з теорією виховання. Педагогічний талант, всебічна освіченість, бережливе ставлення до досвіду попередників, постійний пошук, людські чесноти керівника – все це складові його незвичайної особистості.

Його спадщина сьогодні не втратила свого значення, а навпаки, набула великої актуальності і потребує подальшого вивчення та аналізу.

Литература

1. Бершадская Д.С. Педагогическая деятельность и взгляды С.Т. Шацкого. - М., 1987.
2. О С.Т. Шацком: статьи и воспоминания /Под ред. Л.Н.Скаткина и В.Н.Шацкой. - М., 1961.
3. Черепанов С.А. С.Т. Шацкий в его педагогических высказываниях. /Под ред. М.Н. Скаткина и Л.Н. Скаткина. - М., 1958.
4. Шацкие В.Н. и С.Т. Бодрая жизнь. - М., 1922.
5. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т.1. /Под ред. Н.П.Кузина, М.Н.Скаткина, В.Н.Шацкой. – М., 1980.
6. Шацкий С.Т. „Мой педагогический путь”. //Народный учитель. - 1928. - №12.
7. Шацкий С.Т. „Наше педагогическое течение”. в сб. „Этапы новой жизни”. - М., 1923.
8. Шацкий С.Т.. Новая общественно-педагогическая работа для „детей – работников будущего”. - М., 1910.